

نگاهی به

تصحیح و چاپ جدید کتاب مآثر سلطانیه*

(تاریخ جنگ‌های اول ایران و روس)

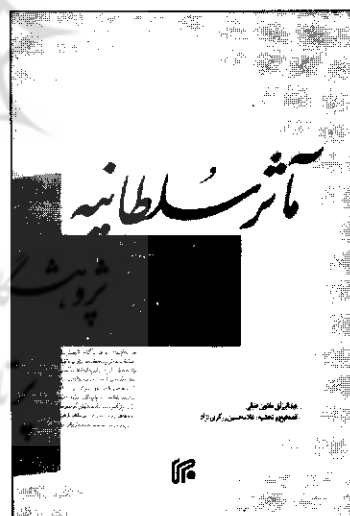
• فضل‌الله براقی

دنبلی را ۱۱۷۴ ذکر کرده است.^۱ تبار دنبلی‌ها به اکراد یزیدی شامات می‌رسد (ص ۱۱). عبدالرزاق در کتاب تجربه الاحرار و تسمیه الاحرار، شرح حال اجداد خود را از سلمان خان که معاصر با شاه عباس اول صفوی بود و آیین تشیع را پذیرفت و افراد خاندان خود را به مذهب تشیع فراخواند، آغاز کرده و درباره اجداد خویش پیش از سلمان خان سکوت نموده که ناشی از اعتقادات مذنب و ناپایدار آن‌ها است (درآمد ص ۱۲).

خاندان دنبلی از عهد شاه طهماسب اول به حکومت خوی و مضافات آن رسیدند (درآمد ص ۱۱). در رقابت میان محمدحسن خان قاجار و کریم خان زند، پدر مؤلف، نجف‌قلی خان، به خان قاجار پیوست و پس از شکست در جنگ چمن او جان تسلیم کریم خان زند شد. خان زند نیز او را در منصب بیگلربیگی تبریز ابقا نمود، ولی از ترس عصیان دنبلی‌ها به هنگام ترک آذربایجان، فضل‌علی خان پسر نجف‌قلی خان و برادر عبدالرزاق و شهباز خان پسر مرتضی‌قلی خان را به عنوان گروگان به شیراز فرستاد. در زمستان سال ۱۱۸۵ نیز عبدالرزاق به عنوان جانشین برادر بزرگتر خویش به رسم گروگان روانه شیراز شد.

زندگی در تبعید او چهارده سال طول کشید، ولی دکتر عزیزالله بیات معتقد است که وی از ۱۰ تا ۱۴ سالگی در شیراز تحت نظر بوده است.^۲

عبدالرزاق در مدت تبعید فرصت یافت در محضر استادان متعدد، ادب پارسی، عربی، فقه، اصول، تفسیر و رجال را بیاموزد و استعداد و ذوق خویش را پرورش دهد. به خصوص که حضورش در

- مآثر سلطانیه (تاریخ جنگ‌های اول ایران و روس)
- به ضمیمه: تاریخ جنگ‌های دوره دوم از تاریخ ذوالقرنین
- نوشته: عبدالرزاق بیگ دنبلی
- تصحیح و تحشیه: غلامحسین زرگری نژاد
- ناشر: مؤسسه انتشاراتی روزنامه ایران، چاپ اول، ۱۳۸۳، ۶۰۴ ص

کتاب مآثر سلطانیه اثر عبدالرزاق بیگ دنبلی، متخلص به «مفتون»، پسر نجف‌قلی بیگ دنبلی مورخ، شاعر، ادیب، مفسر و مترجم نامور دوره فتحعلی‌شاه قاجار است که در سال ۱۱۸۵ قمری در شهر خوی متولد شد (درآمد ص ۱۱) اما دکتر عزیزالله بیات سال تولد

یک دسته از افراد قشون دارالخلافة با یک فرزند توب.

عبدالرزاق بیگ

دنبلی در سال ۱۲۱۸

قمری به همراه

عباس میرزا و میرزا

بزرگ فراهانی برای

مقابله با روس‌ها به

آذربایجان رفت و

به نخستین مورخ

جنگ‌های ایران و

روسیه تبدیل شد

می‌رسد میرزا بزرگ فراهانی از عبدالرزاق حمایت نموده است. (درآمد ص ۲۰)

عبدالرزاق پس از ورود به تهران به جمع دیوانی‌های دربار قاجار پیوست و کمی بعد مأمور شد که میرزا رضی تبریزی و میرزا عبدالکریم اشتهاردی را در تألیف زینة التواریخ یاری کند. (درآمد ص ۲۰) در سال ۱۲۱۸ قمری نیز به همراه عباس میرزا و میرزا بزرگ فراهانی برای مقابله با روس‌ها به آذربایجان رفت و به نخستین مورخ جنگ‌های ایران و روسیه تبدیل شد. او مأمور تدوین وقایع ایام سلطنت فتحعلی شاه و تاریخ جنگ‌های عباس میرزا با نیروهای روسیه گردید. (درآمد ص ۲۱)

عبدالرزاق دنبلی به رغم سختی‌های ایام زندگی خویش، نویسنده‌ای سخت کوش و پرکار بود. شانزده کتاب تألیف نمود که غالب آن‌ها در مسائل ادبی و تذکره شاعران و نویسندگان و دانشمندان معاصر او است. این آثار عبارتند از: حدائق الجنان، تجربة الاحرار و تسلیة الابرار، حدائق الادباء، حدیقه، روضة الآداب و حنة الالیاب (به عربی)، نگارستان داره، حقایق الانوار، ترجمه یاد داشت‌های کروسینسکی درباره وقایع سقوط اصفهان به دست محمود افغان با عنوان عبرت نامه از زبان ترکی، جامع خاقانی، شرح مشاعر ملاصدرا، مثنوی ناز و نیاز، مثنوی همایون نامه، مثنوی در بحر رمل، دیوان قصاید و غزلیات، ریاض الجنة، درر و غرر. (درآمد ص ۲۲-۲۱)

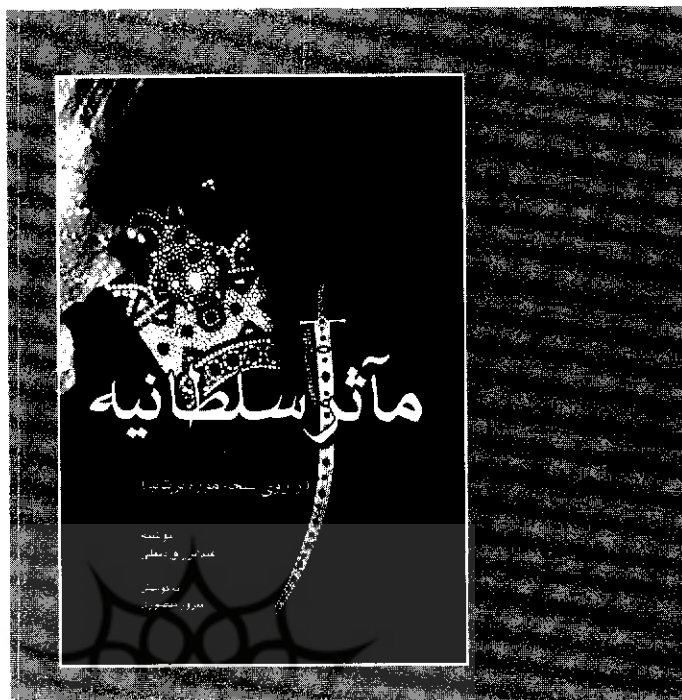
طبق نوشته دکتر بیات عبدالرزاق در تاریخ ایل کرد دنبلی اثری به نام تاریخ دنبله دارد، لیکن نسخ خطی آن کمیاب است و به نقل از

شیراز با تکوین و گسترش مکتب بازگشت و ظهور نمایندگان برجسته این مکتب چون آذربیکدلی همراه بود. بنابراین از آنان در نثر و نظم نکته‌ها آموخت. همچنین، با آقا محمد خان قاجار که در شیراز اسیر و گروگان بود نیز آشنا شد و با او دیدار و گفت‌وگو داشت. (درآمد ص ۱۵)

با غلبه علی مراد خان زند بر صادق خان زند در ربیع الاول ۱۱۹۹ قمری، عبدالرزاق از شیراز به اصفهان انتقال یافت و با غلبه آقا محمدخان بر جعفر خان زند و تصرف اصفهان، دوره چهارده ساله تبعید عبدالرزاق پایان یافت. (درآمد ص ۱۵) بازگشت او مصادف با مرگ پدر و جانشینی برادرش خداداد خان بود. (درآمد ص ۱۶) به دلیل اختلافات خانوادگی با خانواده عمویش و قدرت یافتن آن‌ها در دوره آقا محمدخان، ناگزیر شد گوشه عزلت و انزوا اختیار کند. (درآمد ص ۱۸).

با عصیان پسر عمویش در دوره فتحعلی شاه و فرار او و با وجود گوشه نشینی عبدالرزاق، او نیز از تبریز به مراغه منتقل شد و در آن جا تحت نظر احمد خان مقدم حاکم مراغه قرار گرفت. ناخشنودی از زندگی در مراغه و سخت‌گیری‌های حاکم مراغه باعث شد تا وی در مراسم نوروز پس از مشاهده خلعت‌های فتحعلی شاه برای احمد خان مقدم، وی را در شعری هجو نماید. (درآمد صص ۱۹-۲۰) درخواست حاکم مراغه از فتحعلی شاه برای تنبیه عبدالرزاق باعث شد که فتحعلی شاه با مشاهده شعرا و به استعداد ادبی عبدالرزاق آگاه شود و او را به تهران فراخواند. (درآمد ص ۲۰) به این ترتیب عدو سبب خیر شد. البته به نظر

دنبلی در سال ۱۲۴۲ پس از
مراجعت از سفر حج درگذشت
و فرصت نیافت تا اثر خود را با
وقایع جنگ‌های مرحله دوم
ایران و روس تکمیل کند، اما
خاوری شیرازی از
وقایع نگاران و منشیان
برجسته عصر فتحعلی شاه با
تدوین «تاریخ ذوالقرنین»،
کار او را تکمیل کرد

پیگولوسکایا در کتاب تاریخ ایران از دوران باستان تا پایان سده ۱۸ م. اظهار می‌کند تنها نسخه آن در مخزن نسخ خطی قدیمی شورای وزیران ارمنستان در ایروان موجود است.^۳ همگی این آثار پیش از مآثر سلطانیه تألیف شده‌اند. (درآمدص ۲۱)

دنبلی در سال ۱۲۴۲ پس از مراجعت از سفر حج درگذشت و فرصت نیافت تا اثر خود را با گزارش وقایع جنگ‌های مرحله دوم ایران و روس تکمیل کند، اما خاوری شیرازی از وقایع نگاران و منشیان برجسته عصر فتحعلی شاه با تدوین تاریخ ذوالقرنین، کار او را تکمیل کرد. (درآمدص ۲۳)

کتاب مآثر سلطانیه نخستین اثر، مفصل‌ترین روایت و مستقیم‌ترین گزارش در باب جنگ‌های مرحله اول ایران و روسیه از آغاز تا معاهده گلستان، به همراه شرحی فشرده از رخداد‌های سلطنت فتحعلی شاه قاجار از پایان جنگ‌های مرحله اول تا آستانه هجوم مجدد قوای روسیه به خاک ایران است. (درآمدص ۹)

اهمیت کتاب مآثر سلطانیه باعث شد تا کتاب یک سال پیش از درگذشت مؤلف (۱۲۴۱)، در چاپخانه سنگی تبریز به چاپ رسد. سرهارفورده جونز، دومین سفیر انگلستان در ایران نیز چون به ارزش منحصر به فرد اطلاعات موجود در کتاب پی برد، بی‌درنگ به ترجمه آن به زبان انگلیسی مبادرت کرد. (درآمدص ۲۲)

مصحح محترم علت تصحیح و انتشار کتاب را ارزش کتاب درباره تاریخ جنگ‌های ایران و روس و استفاده گسترده وقایع نگاران متقدم و متاخر از آن می‌داند و این که این اثر تاکنون به شکلی شایسته

و همراه با تصحیح انتقادی ارائه نشده است.

از جنبه تصحیح، کار مصحح قابل تحسین است. کتاب مآثر سلطانیه به سبک روان و سلیس و عاری از تکلف و همراه با پای بندی به حقیقت نگارش یافته، که به دلیل تأثیرپذیری مؤلف از نمایندگان بزرگ مکتب بازگشت در شیراز و ریاست میرزا بزرگ قائم مقام بر دیوان تبریز استادی تمام در نظم و نثر و معتقد به اصول مکتب روان نویسی و اجتناب از اغراق‌های منشیانه می‌باشد. بر خلاف محمد تقی ساروی نویسنده تاریخ محمدی (احسن التواریخ) که به سبک مغلق و متکلف نگاشته شده است.^۴

استادی و مهارت در اسلوب روان نویسی و حقیقت نگاری در ثبت وقایع جنگ‌های مرحله اول ایران و روس، سبب شد که هم مورخان معاصری چون محمد صادق وقایع نگار مروزی و خاوری شیرازی و هم مورخان بعدی به خصوص وقایع نگاران دوره ناصری مانند رضا قلی خان هدایت و محمد تقی سپهر کتاب دنبلی را به عنوان الگو و منبع اصلی اطلاعات خود قرار دهند. (درآمدص ۲۱) جهانگیر میرزا نیز در مقدمه کتاب تاریخ نواظهار می‌دارد که وی مطالب کتاب مآثر سلطانیه را از ابتدای سال ۱۲۴۱ قمری ادامه داده است.^۵

مصحح علاوه بر تصحیح برخی از اشتباهات چاپی، توضیح برخی از پیچیدگی‌های متن را شیوه کار خود قرار داده است. به این منظور در حاشیه و پاورقی، خواننده را به عمده‌ترین منابع قاجاری به خصوص منابع خطی که دسترسی به آن‌ها برای همگان میسر نیست، ارجاع داده است. از آن جا که دنبلی اثر

کتاب «مآثر سلطانیه» نخستین اثر، مفصل‌ترین روایت و مستقیم‌ترین گزارش در باب جنگ‌های مرحله اول ایران و روسیه از آغاز تا معاهده گلستان، به همراه شرحی فشرده از رخدادهای سلطنت فتحعلی شاه قاجار از پایان جنگ‌های مرحله اول تا آستانه هجوم مجدد قوای روسیه به خاک ایران است

فتح علی شاه قاجار با تاج و شمشیر و کمر بند و عصای مرجع

پی نوشت‌ها:

* توضیح کتاب ماه: چند ماه قبل از انتشار کتاب مآثر سلطانیه تصحیح دکتر زرگری نژاد، بازنویسی و چاپ دیگری از این کتاب توسط آقای فیروز منصوری (انتشارات اطلاعات) نیز روانه بازار شد. گفتنی است تصحیح دکتر زرگری نژاد، از توضیحات و افزوده‌های بسیار مفصل تری برخوردار است و در اساس به قصد تصحیح علمی و انتقادی اقدام به چاپ آن شده است. اما آقای فیروز منصوری با هدف بررسی مقایسه‌ای اقدام به بازنویسی و چاپ کتاب از روی نسخه موزه بریتانیا نموده است. در اصل تلاش ایشان به مقایسه نسخه یادشده با چاپ سنگی قدیمی معطوف بوده است. آقای منصوری معتقدند چاپ سنگی کتاب مآثر سلطانیه، دچار تحریف‌های اساسی شده و نسخه موزه بریتانیا، از سایر نسخه‌های آن، معتبرتر است.

- ۱- بیات، عزیزالله، شناسایی منابع و مآخذ ایران (جلد اول و جلد دوم)، انتشارات امیرکبیر، ص ۳۰۰.
- ۲- همان، ص ۳۰۰.
- ۳- همان، صص ۳۰۱-۳۰۰.
- ۴- ساروی، محمد فتح‌الله بن محمد تقی، تاریخ محمدی «احسن التواریخ»، به اهتمام غلامرضا طباطبایی مجد، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۱، ص ۱۳.
- ۵- بیات، پیشین، ص ۳۰۳.
- ۶- خاوری شیرازی، میرزا فضل‌الله، تاریخ ذوالقرنین، تصحیح و تحقیق: ناصر افشار فره سازمان و چاپ انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تابستان ۱۳۸۰، مقدمه صص ۳۶-۳۰ و بیات، صص ۳۰۲-۳۰۱.

خویش را اغلب به شرح جنگ‌های عباس میرزا اختصاص داده و گزارش‌های دیگر عصر فتحعلی شاه را به اختصار بیان کرده است، مصحح برای پیوستگی گزارش‌های عصر فتحعلی شاه، در پاورقی و حاشیه به توضیحات تکمیلی مبادرت کرده است. (درآمد ص ۲۲)

یکی از اقدام‌های مهم مصحح، تصحیح سال‌ها است. دنبلی به پیروی از سنت تلفیق گاه شماری قمری و خورشیدی، حوادث سال قمری پیشین را ذیل حوادث سال جدید خورشیدی و نه قمری آورده است. (درآمد ص ۲۳) چنان‌که حادثه مهمی چون عهدنامه گلستان را که مربوط به وقایع سال ۱۲۲۸ قمری است در شمار حوادث سال ۱۲۲۹ ذکر کرده است. (ص ۳۷۳)

مصحح در بخش ضمائم برای تسهیل کار خوانندگان و محققین، متن تمام عهدنامه‌هایی را که دنبلی در کتاب خویش به اختصار به آن‌ها اشاره کرده، منضم نموده است که شامل قرار دادهای منعقد شده میان والی گرجستان و دربار قاجار با فرانسوی‌ها، روس‌ها، انگلیسی‌ها، عثمانی‌ها می‌شود. (درآمد ص ۲۳)

از آن‌جا که دنبلی نتوانست وقایع جنگ‌های مرحله دوم ایران و روس را روایت کند و در ۱۲۴۲ قمری درگذشت، مصحح در نخستین ضمیمه، گزارش جنگ‌های مرحله دوم ایران و روس را از کتاب تاریخ ذوالقرنین تألیف خاوری شیرازی^۶ به منظور ارائه تاریخ کامل جنگ‌های مرحله اول و دوم ایران و روس به کتاب مآثر سلطانیه افزوده است.